

> C. Luther
lamamistoolil,
u 1890.
(Fotoalbum I)

LUTERMA – AUVÄÄRNE KOHALIK KAUBAMÄRK

Elo Lutsepp

ILLUSTRATSIOONID: EESTI ARHITEKTUURIMUUSEUM, KAIDO HAAGEN, AUTORI KOGU

1877. a asutatud A. M. Lutheri mehaanilisel puutööstusel oli perekonna äritegevuse näol eellugu. Juba 1742. a asutas Breslaust Eestisse ümber asunud Georg Christian Luther Tallinnasse oma kaubandusettevõtte. Firma tegeles peamiselt soola ja lina müügiga, hiljem lisandus puidu eksport ja import. Ärisidemed ulatusid Lääne-Euroopa kaubanduskeskustesse. 19. sajandi keskpaigaks kaubeldi juba ka puidutoodete ja ehitusmaterjalidega.

Selleks, et sajandi lõpu kiirete arengutega tasemel püsida, saadeti perepojad välismaale õppima. Christian Wilhelm Luther (1857–1914), kes oli saanud Moskvas kaubanduslase väljaõppe, suundus end Inglismaale ja Põhja-Ameerikasse puidutööstuse mehhaniseerimise alal täiendama. Carl Luther (1859–1903) omandas Riias masinaehituse inseneri diplomi. Sellega oli aastakümneteks pandud tugev alus perefirma edukuseks.

19. sajandi viimasel veerandil asusid paljud Euroopa ettevõtted oma tootmist suurtööstuse nõuetele vastavaks ümber kujundama. Tavapärane käsitöö hüljati ja

asendati Ameerika eeskujul uute tootmismeetoditega, kus standardiseeriti tooteid ja rakendati aurujõul töötavaid masinaid. Enamik Euroopa mööblivabrikuid ja tisleritöökodasid olid väikesed, sest nii oli võimalik paindlikult moe ja maitsega kaasas käia. Sajandi lõpu haaranud ehitusbuum ja ka kontorite muutunud töökeskkond tingisid aga suurema nõudluse uudsetele mööblitoodetele.

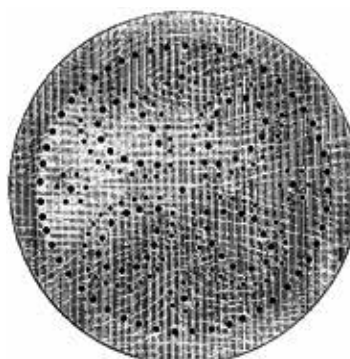
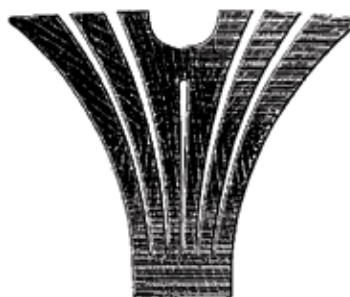
Perepea Alexander M. Luther suri 1876. aastal, nägemata uue omanimelise ettevõtte tegelikku sündi. 1877. a asutati Tallinnas **MEHHAANILINE PUUTÖÖSTUSE AKT-SIASELTS A. M. LUTHER**. Mööblitootmise alguseks võib ettevõttes pidada aastat 1882, kui Christian Luther, kes õppis New Yorgis puidutöötlemise tehnoloogiat, koju naasis. Uus töökoda läks käiku 1883. aastal ja töökoja esimeseks tooteks olid toolid.

1885–1900 – ÕIGE TOOTE OTSINGUD

Ainult toolide tootmisega polnud firmal võimalik ellu jääda, seeriatootmiseks tuli leida uusi tootegruppe.

< > Lutheri vabriku
toolipõhjad ja seljatoed.
A. M. Luther. (Firma
kataloog, 1900)

Üheks selliseks tootegrupiks said paljude teiste Euroopa tiseritöökodade eeskujul kirstud. Kurb, kuid nende järele püsis kindel nõudlus. Moe muutumised siin rolli ei mänginud. Tootmine osutus aga kalliks ja järgmiseks suunati pilgud Ameerikasse, et leida toode, mis kõige paremini masstootmiseks sobiks. Selleks osutus vineerist toolipõhi, mille puhul polnud karta kohalike tiserite konkurentsi. Pigem vastupidi, valmis toolipõhju hakkasid kasutama kõik teised tiserid. Kolmekihilisest vineerist toolipõhjad olid 19. sajandi lõpu Euroopas ääretult innovaatilised ja lihtsad turustada. Carl Lutheri loodud toote näol oli ka Euroopas pandud algus vineeri ja sellest materjalist toodete valmistamisele. 1885. aastal valmisid Lutheri vabrikus esimesed toolipõhjad.

Esimene partii saadeti Peterburi ja aasta lõpuks oli müüdud juba 48 000 toolipõhja. Samal ajal suurendasid Euroopas Thonet ja teised toolitootjad oma sortimenti ja mahtusid ning see tingis vineerist toolipõhjade ja mööblidetailide jätkuva nõudluse. Kuni 1890. aastani toolipõhjade tootmise juurde ka jäädi.

< Sajandi viimase kümnendi
toodangus toetuti vabrikus
peamiselt ajaloolistele
stiilidele – Lutheri
vabriku toolid valmistati
neogooti, -renessanss- ja
historitsistlikus stiilis. Gooti
ornamendiga tool nr 1941.
(Fotoalbum II)

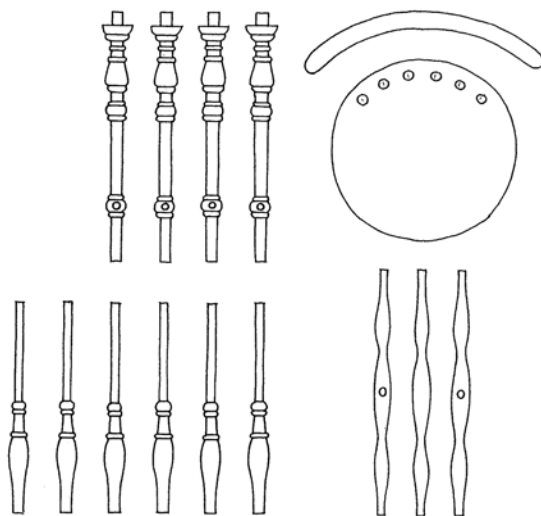

> Viieteistkümnest elemendist koosneva tooli kokkupanekuks oli vaja vaid viit põhielementi. (Jüri Kermiku rekonstruktsioon)

< Peale masstoodangu tehti ka tellimustöid. Üks suuremaid tellimusi tuli Mustpeade Vennaskonnalt nende Pika tänava esindushoone sisustamiseks. Tallinna Mustpeade vennaskonna klubile teostatud tool, 1908–1909. (Fotoalbum)

< Sajandi lõpu mööblitoodangus oli istemööbel aga kindlalt juhtival kohal. Pole täpselt teada, millise mudeliga algas tõeliselt masstootmisse liikumine istemööbli sortimendis, võimalik, et see oli 1886. aastast pärinev Windsori stiilis tool. Lutheri vabriku Windsori tüüpi treitud detailidega tool, u 1886. (Fotoalbum I)

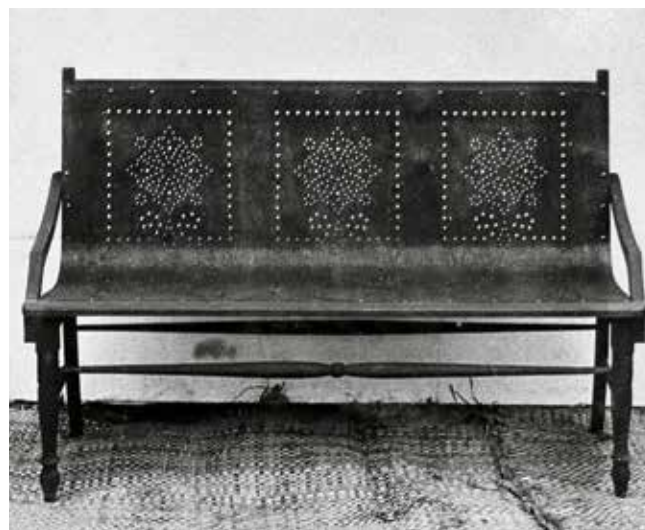
Lutheri vabriku tootemudelid olid väga korrektselt dokumenteeritud fotoalbumites (tänapäevaks hävinud). Kõik uued mudelid pildistati üles improviseeritud fotostuudios. Väga hea ülevaate toodangust annavad ka trükitud tootekataloogid, millest esimene ilmus juba 1894. aastal.

Suurt rahvusvahelist edu tõi Lutheri vabrikule asjaolu, et raudteede rajamine kogu maailmas tingis ka istemööbli tootmise nii rongidesse kui raudteejaamadesse. Ühes tükis painutatud vineerist perforatsioon ja põletatud mustri toolipõhjad olid kerged transportida laevadel. Painutatud vineerist istemööbel aga ei kujutanud loomulikult vaid raudteemööblit. Üks esimesi toolimudeleid valmistatuna selles tehnoloogias oli 1886. a toodetud tool nr 1006.

^ Ühest tükist painutatud istme-seljatoega tool nr 1006. Painutatud vineerist toolimudel oli 1886. aastast. Nr 1006 Eesti Ajaloomuuseumi kollektsioonis. (Foto: Eesti Arhitektuurimuuseum)

< ~ Lutheri lastemööbli kujunduses võeti eeskuju Ameerika mööblifirma Gardner & Co 1880. a alguses toodetud tooliga. Vineerpõhjaga lastepink nr 1024, 1886–1887 (Fotoalbum I) ja lastemööbli sarja kuulunud pukktool, 1880ndate lõpp. (Firma tootekataloog)

^ Juugendstiilis tooted. Tooli ja kummuti puhul on kasutatud põletustehnikas teostatud paneele, 1900–1910. (Fotoalbum IV)

Lutheri mudeli kujundus oli põhimõtteliselt sarnane Ameerika mööblifirma Gardner & Co poolt 1880. a alguses toodetud tooliga, kuid Lutheri variant oli lihtsam ja veidi tahumatum. Samas stiilis toodeti ka lastemööblit. Kogu tootesarja hakatigi nimetama tema algse eeskuju järgi „Ameerika mööbliks“.

Samaaegselt Ameerika mööbli tootmisega jätkati ajaloolisi stiile matkiva mööblivalikuga, kohandades seda masstootmise võimalustega.

> 1890ndatest hakati arendama ka raam-paneel-tüüpi toole, mille hulgast kuulsaimaks on tänaseni kodudes säilinud nn rahvatool (mudel nr 1811). Kandilise ristloikega, soonitud seljatoeraami keskne detail oli nelinurkne vineerpaneel. Varasemates versioonides oli tooli jalgade sidumiseks kasutatud H-kujulist sideraami, hiljem asendati see tooli kummalgi küljel oleva sidepuuga. Tasub tähele panna, et algsetel rahvatoolidel puudub sidepuu kahe esimese toolijala vahel. Kolm vertikaalset pulka seljatoe ülaosas viitavad algmodelitel balustrite grupile. See populaarne detail sai mitmeid Lutheri tooteid iseloomustavaks jooneks, mida kasutati teistegi mööbliesemete kujunduses. Ka lõplikus lahenduses asendas seljatoe paneeli pikendatud kolmikpulga motiiv. Treitid esijalgadega tool oli „rahvatooli“ arenguloo üks varasemaid esindajaid, u 1990. (Eesti Arhitektuurimuuseum)

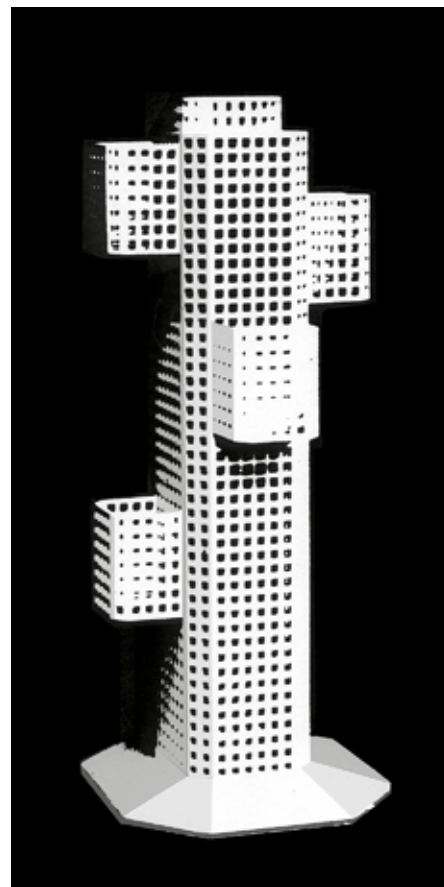

> Uut tüüpi tööolud – kontoritöö efektiivistamine – tingisid muutuse büroomööblis. Lutheri vabriku fotoalbumites leidsid ohtralt kappe nii kontoritesse, hotelli-vastuvõttudesse kui isegi apteeki ja laborisse. Raskepärasusest (massiivsed puittahvlid) esimeste kontorikappide juures jõuti juba 19. sajandi viimasel kümnendil kergekonstruktsiooniga vineerist seinte ja žalusiidega suletavate seinu katvate kappideni. Kontorikapp Ameerika sarjast, u 1890. (Fotoalbum III)

> Perforeeritud vineer-plaadist juugendlik lille-postament (1905–1910), mille kujundust võib lugeda Wiener Werkstätt disaineritele viitavaks. Juugend ei tähenda kaugeltki vaid vonkleivad taimornamente, vaid ka üsna modernseid geomeetrilisi vorme. (Fotoalbum II)

< Tooli ja kapi kõrval oli büroos asendamatuks mööbliesemeks ka kirjutuslaud. Viimane sai toodangus keskse kohta. Kontoritoolide disainis sai esmatähtsaks ergonoomilisus. Bürootolid, 1895–1900. (Firma kataloog)

✓ Luterma klapptool nr 1074 (1890–1900), mis sai 20. sajandi alguses firma uueks ja edukaks artikliks. Eesti Ajaloomuuseumi kogu. (Foto: Eesti arhitektuurimuuseum)

SAJANDI ALGUSEST UUE RIIGI ALGUSENI

20. sajandi algus oli mujalgi suurte otsingute ja katsetuste aeg. Tööstuse võit käsitöö üle oli juba fakt. Tulid uued mõisted, nagu tüüp- ja moodulmööbel. Oluline oli funktsionaalsus, dekoori roll vähenes.

Luterma jaoks oli tähtis leida toode, millega minna välisturgudele. Kindlasti võisid selliseks tooteartiklik olla nn Windsori tooli laadsed esemed, mida sai transportida osadena ja kohapeal kokku monteerida. Uueks ja edukaks artikliks sai aga klapptool, mille Christian Luther 1902. aastal Londonis patenteeris. Menuka ekspordiaartikli kõrval näeme sajandi alguse toodete hulgas väga erinevaid katsetusi juugendstiilis. Need ei jäänud aga kauaks tootesortimenti ja kui mitte arvestada juugendliku kujundusega vineertooteid, mõjusid isegi mõneti kummastavatenä.

^ > Kuidagi ei saa mööda minna Eesti aja prestiižseimast tellimusest Lutermale. Eesti Vabariik vajab valitsusele parlamendihoonet ja Eugen Haabermanni ja Herbert Johansonini kavandatud hoonesse valmistati 1920–1923 mööbel just Lutheri vabrikus. Riiklikke tellimusi tuli veelgi: uuenenud koolisüsteem tingis moodsama sisseseade uutele linnakoolidele. (Fotod: K. Haagen)

NOORE RIIGI UUED KODUD

Esimeste iseseisvusaastatega kaasnes aktiivsus nii ühiskondlikus elus kui ka elamuehituses. Uued majad kerkisid linnadesse ning peagi ka maale. Uus elulaad nõudis ka uut esteetikat.

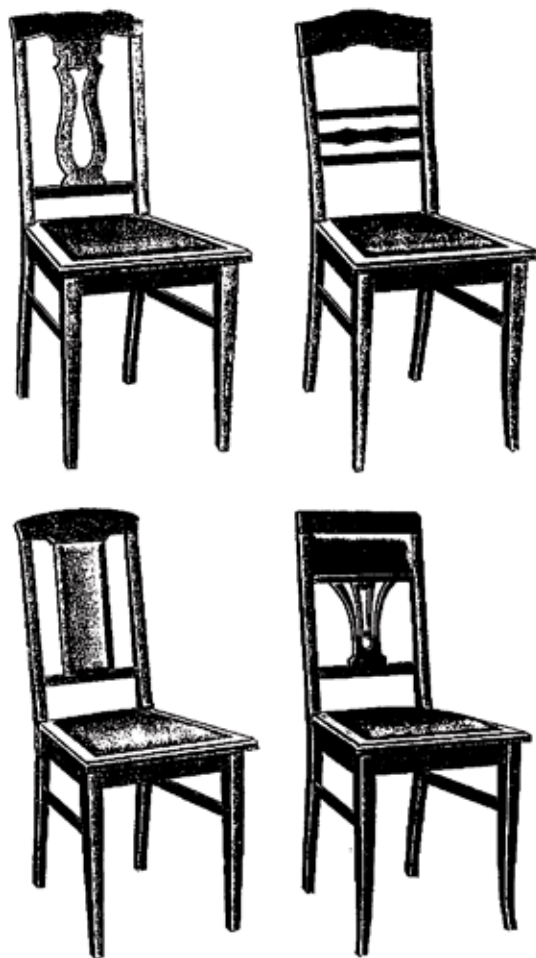
Muutunud oli tarbijaskond. Nüüd moodustas suurima ostjagrupi just vähemrahakas klient. Sajandi alguses juba masstootmises olnud rahvatool tegi oma kujunduses aja jooksul läbi väikseid muutusi, kuid püsis siiski äratuntavana tootmises kuni ettevõtte sulgemiseni. Kujunes välja n.-ö miinimumkorterite tüüpsisustus. 1920ndail võitis järjest populaarsust moodul- ja kombinatsioonmööbel: ligi 20 tootemudelit olid omavahel kombineeritavad ja võimaldasid funktsionaalset kasutust ka väiksemates korterites.

Luterma tootmise võtmesõnaks oli standardiseerimine ja moderniseerimine. Moodne mööbel oli tehase-mööbel – kerge, lihtsalt puhastatav ja kombineeritav. Vineer ei olnud vaid alusraamile kinnitatud lehtmaterjal, vaid leidis ohtralt kasutust L-, U- ja silindrikujulises vormis. Siinkohal ei saa mööda tootevalikus olnud Eesti oludes väga uudsest Walter Gropiusest inspireeritud painutatud vineerist lastemööblist. Mööbel oli muutunud kergeks ja lihtsasti ümberpaigutatavaks.

Mööblikauplused olid selleks ajaks muutunud näitusepindade sarnaseks, lisaks sellele korraldati 1930ndate teisel poolel ka kaks suurt mööblinäitust – 1936 „Mööbel igaühele“ ja 1939 „Kaunis kodu – kalleim vara“. Eksponaatidega püüti näidata, kuidas oli tänu tehnoloogiate arendamisele võimalik luua kvaliteetset elukeskkonda.

Eelkõige peame Luterma toodangule tagasi vaadates tunnistama, et tegemist oli rahvusvaheliselt tunnustatud ja kuulsalt vineeritootjaga, kes muuhulgas tootis ka mööblit. Viimane ei tähenda aga sugugi, et me A.M. Lutheri vabriku toodangu väärtust Eesti disaini kontekstis pisendama peaksime. Ilmselt leidub vähe peresid, kel pole mõne selle vabriku toodetega isiklikku sidet.

~ Luterma rahvatool, mis oli masstootmises juba sajandi alguses ning tegi oma kujunduses aja jooksul läbi väikseid muutusi, kuid püsis siiski äratuntavana tootmises kuni ettevõtte sulgemiseni. „Rahvatooli“ variandid, u 1925. (Firma kataloog)

> Uudne Walter Gropiusest inspireeritud painutatud vineerist lastemööbel, 1936–1939. (Fotoalbum VII)

